

تحلیلی بر قانون تجارت الکترونیکی ایران

دکتر سام سوادکوهی (قاضی دیوان عالی کشور و استادیار دانشگاه)

قسمت دوم

تأثیر IT در تحول حقوق ایران

بخش دوم – تأثیر IT در حقوق خصوصی

چکیده:

علوم ارتباطات و فناوری اطلاعات (Information and Communication Technology)، قانونگذاران را ناگزیر به اعمال اصلاحات و انطباق مقررات خود با ضرورت‌های موجود نموده است. اخیراً دو قانون یکی راجع به وظایف و اختیارات وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات در تاریخ ۱۳۸۲/۹/۱۹ و دیگری درخصوص تجارت الکترونیکی در تاریخ ۱۳۸۲/۱۰/۱۷ تصویب و قواعد جدیدی مرتبط به IT به نظام قانونی کشورمان افزوده شد. ظهور برخی قواعد حقوق IT در دو قانون اخیرالتصویب، در کنار مقررات موجود، ضرورت توجه بیشتر به این رشته نوین از حقوق را افزون‌تر نموده است. تعیین جایگاه دولت در قبال پدیده IT، شناسایی داده‌ها، انتقال صدا و تصویر، سنجش از راه دور، آمایش و پردازش اطلاعات و تکلیف دولت به پشتیبانی آنها و حفاظت و حراست از مبادلات شبکه اطلاع‌رسانی و اطلاعات مربوط به اشخاص حقیقی و حقوقی از یک سو و توجه به قراردادهای الکترونیکی، داده پیام مطمئن، دفاتر صدور گواهی الکترونیکی، ضوابط حل اختلاف و تعیین اسناد موردقبول محاکم قضایی در اختلافات و تخلفات از سوی دیگر، مسائل مهم قابل بحث مقررات جدید می‌باشد. در بخش اول، قسمتی از تحولات مربوط به حقوق عمومی ارائه گردید. بخش حاضر به قسمتی از تأثیرات فناوری اطلاعات در حقوق خصوصی می‌پردازد.

کلید واژه‌ها:

حقوق ارتباطات و فناوری اطلاعات (ICTLAW)، حقوق انفورماتیک، حقوق IT، حقوق عمومی IT، حقوق خصوصی IT، تجارت الکترونیکی، دادرسی در امور IT، ادله اثبات الکترونیکی.

مقدمه:

اختراعات و فناوری‌های سالهای اخیر، بر دادوستد و روابط تجاری افراد و همچنین نوع و کیفیت مشاغل تأثیر شگرفی داشته و زندگی جدید و ضرورت‌های خاص آن را متحول نموده است، که آثار آن در کشور ما نیز مشهود می‌باشد. به‌عنوان مثال، استفاده اجباری از صندوق مکانیزه فروش (Posse) و یا دستگاه توزین دیجیتالی، به‌منظور تسهیل معاملات و ثبت و مستندسازی فعالیت‌های اقتصادی افراد صنفی در ماده (۷۱) قانون نظام صنفی (۱) مصوب ۱۳۸۲/۱۲/۲۴ آمده است که در حد خود بی‌سابقه بوده است. اما هیچکدام در مقایسه با IT تأثیر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نداشته است. با حضور رو به رشد IT در زندگی بشر و جهانی بودنش و تأثیر آن در مبادله آسان و ایمن اطلاعات^(۲) و در تمامی مراحل تجارت، بانک‌داری، گمرکات و غیره در بخش غیردولتی، حقوق خصوصی با دگرگونی در این عرصه مواجه گردیده است. اگرچه IT، اساساً با اصول کلی حقوق موافق بوده و آنها را مورد قبول قرار می‌دهد، اما مسائل آن را نمی‌توان با قواعد حقوق خصوصی سنتی یکسان دانست. نظام‌های حقوقی جهان با وجود قواعد خاص IT به‌سوی نوعی وحدت در فهم و اجرای قوانین فراملی پیش می‌روند که آن را باید آن‌گونه که اتفاق می‌افتد شناسایی نمود.

۱- تفسیر قواعد براساس حقوق خاص IT

قانون مدنی که در سال‌های ۱۳۰۷، ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ به تصویب رسید و پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ تغییرات جزئی در برخی مواد به خود دید، همانند قانون مدنی دیگر سیستم‌های حقوقی، نقش زیربنا را برای حقوق خصوصی برعهده داشته و دارد. از این‌رو، قانون تجارت مصوب ۱۳۱۳/۱/۱۳ و سایر مقررات موضوعه حاکم بر روابط افراد، در غیر موارد مصرح، قابل ارجاع به قانون مدنی بوده‌اند. به عبارت دیگر، در مقام تفسیر نظر مقنن در موارد سکوت یا ابهام، عموماً قانون مدنی قابلیت اعمال و اجرا داشته است.

در امر IT، امکان رجوع به حقوق مدنی و یا دیگر مقررات موضوعه داخلی پیش‌بینی شده است؛ اما مشروط به رعایت قوانین و روح حاکم بر IT. شرط اخیر، که در ماده (۴) قانون تجارت الکترونیکی^(۳) نیز به‌نحوی آمده است، به درجه‌ای از اهمیت است که اجازه نمی‌دهد مقررات داخلی را با نگاه سرزمینی یا ملی تفسیر یا تعبیر نمود.

به بیان دیگر، با استقرار فناوری ارتباطات و اطلاعات (ICT) و حقوق ویژه آن، اصل صلاحیت عام قانون مدنی کشورها دچار تردید و مقررات خاص IT، جنبه حاکمیتی پیدا نموده است؛ یعنی، قواعد عام و خاص حقوق خصوصی کشورها در برابر قواعد بدون مرز یا فراملی IT، قبول تبعیت نموده و تحول ناشی از آن را پذیرفته‌اند. ماده (۳) قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۱۷ مبتنی بر چنین دیدگاهی تصریح دارد: «در تفسیر این قانون همیشه باید به خصوصیت بین‌المللی، ضرورت توسعه هماهنگ بین کشورها در کاربرد آن و رعایت لزوم حسن‌نیت توجه کرد.»

۲- ضرورت شناخت زبان حقوقی IT

پدیده IT، زبان ملی کشورها را تحت‌الشعاع قرار داده است. دیگر نمی‌توان برای استفاده از مزایای آن، از زبان خاصی که دارد فاصله گرفت. اگرچه دادخواست‌ها باید به زبان ملی باشد.^(۴) معادلها می‌توانند تا حدودی پاسخگوی نیاز کاربران باشند؛ ولیکن، کاربران یا اعضای جامعه جهانی باتوجه به رشد سریع فناوری مزبور و بین‌المللی بودن آن، به‌ناچار باید خود را با زبان رایج آن سازگار کنند و آنچه هر کلمه یا اصطلاح IT در نظر دارد بیاموزند. قانونگذار ایران نیز در تصویب قانون تجارت الکترونیکی از این مهم غفلت ننموده و با وجود ذکر معادل‌های فارسی، از اظهار عبارت خارجی، تأمل به خرج نداده است. فصل دوم از مبحث اول از باب اول (مقررات عمومی) قانون یادشده، تعاریفی را که لازم است موردتوجه قرار دهیم ذکر می‌نماید. عناوین و تعاریف آنها، که در ماده (۲) قانون تجارت الکترونیکی آمده است، درواقع بیست مسئله اولیه ورود به واسطه‌های الکترونیکی و استفاده از سیستم‌های ارتباطی از راه دور است که در یک تقسیم‌بندی در دو گروه قابل ارائه می‌باشند. گروه اول، عناوین رایانه‌ای و گروه دوم، عناوین حقوقی رایانه‌ای؛ که درذیل با توضیحاتی به آنها اشاره خواهیم نمود.

۲-۱- عناوین رایانه‌ای در قانون تجارت الکترونیکی

قانون تجارت الکترونیکی ایران، بنا بر تقسیم‌بندی که نموده‌ایم، پاره‌ای از اصطلاحات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری رایانه‌ای را تعریف نموده است که باتوجه به سایر مقررات مذکور در آن قانون، آنها را ذکر می‌نماییم.

الف - "داده پیام" (Data Message)

داده پیام، هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود. ماده (۸۱) قانون تجارت الکترونیکی، کلیه کسانی که "داده پیام" در اختیار و تحت مسئولیت خود دارند را موظف نموده آن را به طریقی نگهداری نموده و پشتوانه (back up) تهیه نمایند که در صورت بروز هرگونه خطری برای یک نسخه، نسخه دیگر مصون بماند. داده یا (Data) به دو دسته تقسیم می‌شود: مطمئن و غیرمطمئن. مستفاد از ماده (۱۱) قانون تجارت الکترونیکی، داده پیام مطمئن، سابقه الکترونیکی است که با رعایت شرایط یک سیستم اطلاعاتی مطمئن ذخیره شده و به هنگام لزوم در دسترس و قابل درک است.

ضمناً، علاوه بر دیگر مزایای قانون،^(۵) مطابق ماده (۱۴) قانون یادشده، کلیه داده پیام‌هایی که به طریق مطمئن ایجاد و نگهداری شده‌اند از حیث محتویات و امضای مندرج در آن، تعهدات طرفین یا طرفی که تعهد کرده و کلیه اشخاصی که قائم مقام قانونی آنان محسوب می‌شوند، اجرای مفاد آن و سایر آثار، در حکم اسناد معتبر و قابل استناد در مراجع قضایی و حقوقی است.

لازم به ذکر است که در سال ۱۹۸۶ م، "ادیفکت" (Electronic Data Interchange for Administration, Commerce Transport) به معنای مبادله الکترونیکی داده برای امور اداری، تجارت و حمل و نقل، به تصویب کمیسیون مشترک اقتصادی اروپا - سازمان ملل رسید و در سال ۱۹۸۷ م، ساختار "ادیفکت" به وسیله (ISO) و کمیسیون (UN-ECE) پذیرفته شده و اولین داده پیام برای استفاده مورد تأیید قرار گرفت؛^(۶) و کمیته "ادیفکت" ایران در سال ۱۳۷۵ تشکیل گردید.

ب - تمامیت داده پیام (Integrity)

تمامیت داده پیام، موجودیت کامل و بدون تغییر داده پیام (Data Message) را می‌گویند. اعمال ناشی از تصدی سیستم از قبیل ارسال، ذخیره یا نمایش اطلاعات که به طور معمول انجام می‌شود خدشه‌ای به تمامیت داده پیام وارد نمی‌کند.

ج - ارجاع در داده پیام (Incorporation By Reference)

ارجاع در داده پیام یعنی داده به منابعی خارج از آنچه خود حکایت دارد عطف شود. در این صورت، چنانچه با ماده (۱۸) همین قانون مطابقت داشته، یعنی توسط شخص مجاز (مانند تولید کننده، ارسال کننده و یا سیستم اطلاعاتی برنامه ریزی شده) ارسال شده باشد، جزئی از داده پیام محسوب می شود.

د - سیستم رایانه/ی (Computer System)

سیستم کامپیوتری، هر نوع دستگاه یا مجموعه‌ای از دستگاههای متصل سخت افزاری - نرم افزاری است که از طریق اجرای برنامه‌های پردازش خود کار داده پیام، عمل می کند.

ه - سیستم اطلاعات (Information System)

سیستم اطلاعاتی، سیستمی برای تولید اصل سازی، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش داده پیام است.

و - سیستم اطلاعاتی مطمئن (secure Information System)

سیستم اطلاعاتی مطمئن، سیستمی است که اولاً: به نحوی معقول در برابر سوءاستفاده و نفوذ محفوظ باشد. ثانیاً: سطح معقولی از قابلیت دسترسی و تصدی صحیح را دارا باشد. ثالثاً: به نحوی معقول متناسب با اهمیت کاری که انجام می دهد پیکربندی و سازماندهی شده باشد. رابعاً: متفق با رویه ایمن باشد.

ز- رویه ایمن (Secure Method)

رویه ایمن رویه‌ای است برای تطبیق صحت ثبت داده پیام، منشأ و مقصد آن با تعیین تاریخ و برای یافتن هرگونه خطا یا تغییر در مبادله، محتوا و یا ذخیره سازی داده پیام از یک زمان خاص. یک رویه ایمن ممکن است با استفاده از الگوریتم‌ها یا کدها، کلمات یا ارقام شناسایی، رمزنگاری، روش‌های تصدیق یا پاسخ برگشت و یا طرق ایمنی مشابه انجام شود.

ح - امضای الکترونیکی (Electronic Signature)

امضای الکترونیکی عبارت از هر نوع علامت منضم شده یا به نحو منطقی متصل شده به داده پیام است که برای شناسایی امضاکننده داده پیام مورد استفاده قرار می گیرد.

ط - امضای الکترونیکی مطمئن (Secure Enhanced Advanced Electronic Signature)

امضای الکترونیکی مطمئن، هر امضای الکترونیکی است که مطابق با ماده (۱۰) همین قانون باشد؛ یعنی، نسبت به امضاکننده منحصر به فرد باشد؛ هویت امضاکننده داده پیام را معلوم نماید، به وسیله امضاکننده و یا تحت اراده انحصاری وی صادر شده باشد؛ به نحوی به یک داده پیام متصل شود که هر تغییری در آن داده پیام قابل تشخیص و کشف باشد.

ی - معقول یا سنجش عقلانی (reasonableness Test)

باتوجه به اوضاع و احوال مبادله داده پیام (ازجمله: طبیعت مبادله، مهارت و موقعیت طرفین، حجم مبادلات طرفین در موارد مشابه، در دسترس بودن گزینه‌های پیشنهادی و رد آن گزینه‌ها از جانب هر یک از طرفین، هزینه گزینه‌های پیشنهادی، عرف و روش‌های معمول و مورد استفاده در این نوع مبادلات) ارزیابی می‌شود.

ک - وسایل ارتباط از راه دور (Means of Distance Communication)

وسایل ارتباط از راه دور عبارت از هر نوع وسیله‌ای است که بدون حضور فیزیکی هم‌زمان تأمین‌کننده و مصرف‌کننده جهت فروش کالا و خدمات استفاده می‌شود.

ل - واسط بادوام (Durable Medium)

واسط بادوام، یعنی وسایلی که به‌موجب آن، مصرف‌کننده بتواند شخصاً داده پیام‌های مربوط را روی آن ذخیره کند. ازجمله شامل فلاپی دیسک، دیسک فشرده، دیسک سخت و یا پست الکترونیکی مصرف‌کننده.

۲-۲- عناوین حقوقی در قانون تجارت الکترونیکی

عناوین حقوقی را مطابق ماده (۲) قانون تجارت الکترونیکی ایران، در موارد زیر می‌توان بیان نمود:

الف - اصل‌ساز (Originator)

اصل‌ساز، منشأ اصلی داده پیام است که داده پیام به‌وسیله او یا از طرف او تولید یا ارسال می‌شود. اما شامل شخصی که درخصوص داده پیام به‌عنوان واسطه عمل می‌کند، نخواهد شد.

ب - مخاطب (Addressee)

مخاطب، شخصی است که اصل ساز قصد دارد وی داده پیام را دریافت کند؛ اما شامل شخصی که در ارتباط با داده پیام به عنوان واسطه عمل می کند، نخواهد شد.

ج - امضاکننده (Signatory)

امضاکننده، هر شخص یا قائم مقام وی می باشد که امضای الکترونیکی تولید می کند.

د - شخص (Person)

شخص اعم است از شخص حقیقی و حقوقی و یا سیستم های رایانه ای تحت کنترل آنان. بنابراین، این دو سیستم کامپیوتری نیز ممکن است طرف قرارداد یا تجارت واقع شوند.^(۷)

ه - مصرف کننده (Consumer)

مصرف کننده، هر شخصی است که به منظوری جز تجارت یا شغل حرفه ای اقدام می کند. مؤسسه خدمات مصرف کنندگان (Institute of Consumers Services)، در جهت حمایت از مصرف کنندگان، منشور ده ماده ای را تهیه کرده است که مؤسسات بسیاری آن را پذیرفته اند؛^(۸) و از آن به عنوان عرف قابل استناد برای استیفای حقوق مصرف کنندگان می توان بهره گرفت. اتحادیه اروپا نیز به منظور حمایت مصرف کنندگان در برابر ضمان فروش از راه دور و جلب اعتماد آنان، دستورالعملی در سال ۱۹۹۷ م، صادر و از سال ۲۰۰۰ م، به موقع اجرا گذاشته است که موضوعاتی از قبیل اطلاع رسانی درباره قرارداد و شرایط آن (مواد ۵ و ۴)، حق انصراف (ماده ۶)، تعهدات عرضه کننده کالا، پرداخت با کارت را شامل می شود.^(۹)

و - تأمین کننده (Supplier)

تأمین کننده یا عرضه کننده عبارت از شخص حقیقی یا حقوقی است که بنا به اهلیت تجاری، صنفی یا حرفه ای فعالیت می کند. باتوجه به اینکه اکثر فعالیت های تجاری الکترونیکی توسط شرکتها انجام می پذیرد، به موجب مقررات آمره ثبت شرکتها، هویت کامل عرضه کننده باید در سایتها اعلام گردد و اموری مانند موضوع و مدت شرکت، شماره ثبت، مرکز اصلی و مبلغ سرمایه شرکت.

ز - عقد از راه دور (Distance Contract)

عقد از راه ایجاب و قبول راجع به کالاها و خدمات بین تأمین کننده و مصرف کننده، با استفاده از وسایل ارتباط از راه دور مانند تلفن، فاکس، پست است. پس چنین قراردادهایی اصولاً در یک جلسه حضوری منعقد نمی شود.

ح - داده پیام های شخصی (Private Data)

داده پیام های شخصی یعنی داده پیام های مربوط به یک شخص حقیقی (موضوع داده - Data Subject) مشخص و معین.

۳- آزادی قراردادهای گستره IT

ماده (۱۰) قانون مدنی،^(۱۰) توافقات طرفین را در حدی که مخالف صریح قانون ایران نباشد محترم دانسته و قابل اعمال می شناسد. چنین امری در حقوق کشورهای دیگر نیز آمده است. بنابراین، توافقات یا قراردادهای مخالف قانون یک کشور، قابل اجرا در محدوده آن کشور نبوده و تعرض به آن بعضاً موجب کیفر نیز خواهد بود. برخلاف چنین امری در حقوق IT، به لحاظ جهانی بودن آن، مسئله حاکمیت قانون ملی یا سرزمینی مفهومی ندارد. پس در جهت اعتبار قراردادهای خصوصی، قاعده حاکم که در قانون تجارت الکترونیکی ما هم وارد شده است، چنین می گوید: «هرگونه تغییر در تولید، ارسال، دریافت، ذخیره و یا پردازش داده پیام با توافق و قرارداد خاص طرفین معتبر است.»^(۱۱) حضور قاعده مزبور را تحولی در مقررات مربوط به اعتبار توافقات طرفینی و گستره اصل حاکمیت قراردادهای در حقوق داخلی کشورها باید دانست. نکته ای که نباید غفلت نمود، اینکه اصولاً آگاهی فقدان و یا محدودیت مسئولیت (Disclaimers) یک طرف، اگرچه در صورت توافق طرفینی محترم شناخته می شود، لیکن میزانی که مسئولیت را می توان سلب یا محدود کرد در همه کشورها یکسان نیست و مقررات واحدی را نیز نمی توان برای کشورها در نظر گرفت. بنابراین، با توجه به قواعد مسئولیت مدنی کشوری که صفحه سایت در آنجا رؤیت شده است، به موضوع رسیدگی و دادگاه محلی حکم لازم در جبران خسارت صادر خواهد نمود.

ادامه دارد

پی نوشت ها:

۱ - مطابق ماده (۷۱) قانون نظام صنفی جدید: «به منظور تسهیل دادوستد و ثبت و مستندسازی فعالیت‌های اقتصادی، افراد عرضه‌کننده کالا و یا ارائه‌دهنده خدمت، مکلفند حداکثر ظرف مدت سه سال از تصویب این قانون در شهرستان‌های بیش از سیصد هزار نفر جمعیت و ظرف مدت پنج سال در سایر شهرستان‌ها به تناسب از صندوق مکانیزه فروش (Posse) و یا دستگاه توزین دیجیتالی و یا هر دو برای فروش کالا یا ارائه خدمت خود با رعایت شرایط مندرج در تبصره «۱» ماده (۱۵) استفاده نمایند.»

۲ - ماده (۱) قانون تجارت الکترونیکی ایران می‌گوید: «این قانون مجموعه اصول و قواعدی است که برای مبادله آسان و ایمن اطلاعات در واسط‌های الکترونیکی و با استفاده از سیستم‌های ارتباطی جدید به کار می‌رود.»

۳ - ماده (۴) قانون تجارت الکترونیکی ایران می‌گوید: «در مواقع سکوت و یا ابهام باب اول این قانون، محاکم قضایی باید براساس سایر قوانین موضوعه و رعایت چهارچوب فصول و مواد مندرج در این قانونی، قضاوت نمایند.»

۴ - مطابق ماده (۵۱) قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی: «دادخواست باید به زبان فارسی در روی برگه‌های چاپی مخصوص نوشته شده و حاوی نکات زیر باشد...»

۵ - طبق ماده (۱۵) قانون تجارت الکترونیکی ایران: «نسبت به داده پیام مطمئن، سوابق الکترونیکی مطمئن و امضای الکترونیکی مطمئن انکار و تردید مسموع نیست و تنها می‌توان ادعای جعلیت به داده پیام مزبور وارد و یا ثابت نمود که داده پیام مزبور به جهتی از جهات قانونی از اعتبار افتاده است.»

ماده (۱۶) قانون یادشده نیز می‌گوید: «هر داده پیامی که توسط شخص ثالث مطابق ماده (۱۱) این قانون ثبت و نگهداری می‌شود مقرون به صحت است.»

۶- ر.ک: ماهنامه بررسی‌های بازرگانی، ش ۱۳۰، خرداد ۱۳۷۰، صص ۱۶ الی ۱۹، برای توضیح بیشتر ر.ک: گسترش تجارت الکترونیکی در ایران - چالش‌ها و راه‌های بهبود بهره‌وری، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ اول، ۱۳۸۲، صص ۳۲. ۳۳.

- ۷ - ر.ک: نوری، محمدعلی و نخجوانی، رضا، حقوق تجارت الکترونیک، گنج دانش، چاپ اول، ۱۳۸۲، ص.۹۳
- ۸ - ر.ک: باقرزاده، احد، بازار دولت حقوق مصرف کننده، انتشارات توسعه قلم، ۱۳۸۱، صص ۱۹۲ و ۱۹۳. همچنین: نوری، محمدعلی و نخجوانی، رضا، همان، صص ۶۶ و ۶۷
- ۹ - نوری، محمدعلی و نخجوانی، رضا، همان، ص. ۶۷
- ۱۰ - مطابق ماده (۱۰): «قرارهای خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده‌اند در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد، نافذ است».
- ۱۱ - ماده (۵) قانون تجارت الکترونیک ایران.